

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.03 (477.85)«19-20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-3-1>**Ірина МІЩЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3525-5885*

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва

(Київ, Україна) *irynart@ukr.net***ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НСХУ
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІН У КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ
УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

*Метою статті є розгляд особливостей діяльності Чернівецької обласної організації Національної спілки художників України на зламі епох – від кінця існування радянської влади до перших десятиліть державної незалежності України. **Методологія дослідження** передбачає застосування розмаїття методів: історичного, систематичного, порівняльного, мистецтвознавчого аналізу. Застосування цих методів дає можливість об'єктивно розглянути тенденції розвитку мистецтва Буковини зазначеного періоду. **Наукова новизна** результатів дослідження полягає в тому, що вперше було вивчено й систематизовано виставкову та видавничу діяльність обласної організації НСХУ, виявлено специфіку перебігу мистецького процесу в регіоні кінця ХХ – початку ХХІ ст., інспірованих зміною соціально-політичної ситуації в країні. **Висновки.** Дослідження зазначеної теми дало змогу виявити загальноукраїнські тенденції та регіональні риси у функціонуванні організації митців, зобразити особливості переходу до іншої моделі співіснування суспільства та художників. Протягом цього часу НСХУ загалом, як і її обласні підрозділи, змушені були змінити вектори діяльності, щоб подолати кризу й надалі відповідати вимогам сьогодення. Останнє, як і більша, порівняно з попереднім періодом, свобода творчості, не тільки спричинилося до створення відмінних за тематикою та мистецьким вирішенням робіт, а й сприяло активізації виставкової діяльності, виникненню цікавих експозиційних та інших артпроектів (виставки «Голодомор», «Мистецькі тенденції. Традиція та авангард?», трієнале «Український фолькмодерн», трієнале абстрактного мистецтва «ART-AKT», трієнале «не-актуального» мистецтва «PREЧИСТА»), даючи авторам змогу порушити багато раніше заборонених тем, залучаючи до співпраці різних за своїми вподобаннями майстрів. Це сприяло й подоланню регіональної відокремленості художників, активнішому включенню буковинців не тільки в загальноукраїнський, а й світовий мистецький процес.*

Ключові слова: Чернівецька організація Національної спілки художників України, мистецтво Буковини.

Iryna MISHCHENKO,*orcid.org/0000-0002-3525-5885*

Candidate of Art History, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Art Examination

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *irynart@ukr.net***ACTIVITY OF THE CHERNIVTSI ORGANIZATION OF NUAU
AS A REFLECTION OF CHANGES IN THE CULTURAL SPACE OF UKRAINE
(END OF 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY)**

*The purpose of this article is to review the peculiarities of the development of the Chernivtsi regional organization of the National Union of Artists of Ukraine at the turn of the epoch – from the end of the existence of Soviet power to the first decades of Ukrainian state independence. **The methodology of this study** involves the application of a variety of methods: historical, systematic, comparative and art-study analysis. The application of these methods allows the objective observation of the trends of the Bukovinian art of this period. **The scientific novelty** of this research consists in premier systematization of the exhibition and publishing activity of the regional organization of NUAU; the specificity of the course of the artistic process in the region of the late 20th – early 21st centuries, inspired by the change in the socio-political situation in the country, was revealed. **Conclusions.** The study of this topic made it possible to identify the national tendencies and regional features in the functioning of the organization of the artists, to reflect the peculiarities of their transition to another model of coexistence of the society and the artists. During this time the NUAU as a whole,*

as well as its regional subdivisions, were forced to change the vectors of activity in order to overcome the crisis and continue to meet the requirements of the present. This fact as well as the larger, in comparison to the previous period, freedom of creativity resulted not only in the creation of distinctive thematic and artistic solutions in artistic works, but also contributed to the intensification of the exhibition activities, to the emergence of interesting expositions and other art projects (exhibitions “Holodomor”, “Artistic tendencies. Tradition and avant-garde?”, triennial “Ukrainian folk modern”, triennial of abstract art “ART-AKT”, triennial of “non-actual” art “PRECHYSTA”), allowing authors to address many previously prohibited themes, engaging the collaboration of the masters with their various artistic preferences. This also contributed to overcoming the regional separation of artists, more active inclusion of Bukovinians not only in the all-Ukrainian but also in the world art process.

Key words: Chernivtsi organization of the National Union of Artists of Ukraine, art of Bukovina.

Постановка проблеми. Діяльність Чернівецького відділення Національної спілки художників України кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема експозиційна робота, майже не знайшли відображення у працях науковців. Публікації щодо цієї організації можна віднайти переважно в регіональній пресі (часописах, газетах) і спеціалізованих усеукраїнських виданнях («Образотворче мистецтво»). Зважаючи на це, дослідження поступу образотворчості Буковини загалом та ролі в цьому обласної організації НСХУ є актуальним задля розуміння шляхів розвитку культури регіону та України загалом.

Аналіз досліджень доводить, що така тематика не була належним чином відтворена в наукових розвідках, за винятком публікацій автора статті (Міщенко, 2012). Тож процеси, що відбувалися в образотворчості Буковини від кінця 1980-х рр., можна реконструювати переважно за такими джерелами, як енциклопедичні довідники «Митці Буковини» (Митці Буковини, 1998) та «Література і мистецтво Буковини в іменах» (Богайчук, 2005), каталоги персональних і тематичних експозицій, нечисленні статті в часописах краю. У Чернівцях видавалася й газета СХ «Буковинське малярство». Проте протягом 1991–2003 рр. видрукувано було лише декілька номерів (Буковинське малярство, 2003).

Проте на початку ХХІ ст. значно збільшилася кількість видань, присвячених доробку окремих авторів. Серед них – книга «Летючий промінь вічності... художник Наталя Ярмольчук» (Севернюк, 2007), альбоми «Орест Криворучко» (Криворучко, 2006), «Володимир Воронюк. Живопис» (Воронюк, 2011), «Іван Салевич. Скульптура. Малярство. Графіка» (Салевич, 2020). Цікавим є авторський проєкт графіка О. Любківського, що втілюється у виданні «Художні трактати про місто, що колись називалося Czernowitz» (Любківський, 2017). У 2017 р. вийшов друком альбом «Чернівці·Czernowitz», присвячений краєвидам Чернівців (Осачук, Дугаєва, 2017).

Від 2009 р., завдяки започаткованим у Чернівцях трієнале, значно збільшилася й частка якісно виданих каталогів із репродукціями робіт,

які дають змогу уявити особливості художнього процесу не лише на теренах краю, а й в Україні загалом, оскільки такі альбоми не лише демонструють уподобання авторів творів, а й відбивають тенденції розвитку мистецтва (Український фолькмодерн, 2009; Мальовнича Україна, 2009; ART-AKT, 2010; PRECHYSTA, 2011).

Проте сьогодні немає узагальнюючої праці, у якій було б цілісно зображено поступ образотворчості регіону та діяльність Чернівецької організації НСХУ, що підкреслює необхідність вивчення цього питання.

Мета статті полягає в аналізі роботи Чернівецької обласної організації Національної спілки художників України від кінця 1980-х рр. до 2010-х рр. – від часу закінчення радянської епохи до перших десятиліть державної незалежності України, визначенні змін у виставковій та іншого роду її діяльності протягом зазначеного часу. Наукова новизна зумовлена як введенням у науковий обіг імен художників, так і зображенням тенденцій художнього розвитку регіону цього періоду.

Виклад основного матеріалу. Складний і суперечливий розвиток мистецтва Буковини останніх десятиліть, у якому наявні різні моделі сприйняття й художнього відтворення світу, відбиває непростий процес поступового формування модерної української культури, що відбувається паралельно з побудовою громадянського суспільства.

Період 1991–2010-х рр. вмів у себе різноманітні мистецькі явища, які сьогодні ще не повною мірою піддаються стилістичному визначенню, хоча доволі чітко можна вирізнити певні етапи художнього процесу. Наприклад, початок 1990-х рр. можна означити як час дещо зромантизованого пошуку художниками нової мови, цікавих, проте неоднозначних, творчих і технічних експериментів, використання нових для української образотворчості форм візуального мистецтва, зокрема інсталяцій, відеоарту та іншого. Зацікавлення минулим, його переосмислення, публіцистичність, народжені подіями другої половини 1980-х рр., на початку 1990-х усе ще були актуальними, проте поступово набули

ознак інертності, подекуди розчинившись у масі комерціалізованих творів. Найяскравіше втілення публіцистична хвиля знайшла у сповненій трагічної пам'яті виставці «Голодомор-33», що відбулася в Чернівцях 1993 року. До цих років можна віднести й появу творів нової кон'юнктури – із релігійно-містичним та історичним забарвленням, яка підмінила собою осоружні, проте рятівні «темники» багатьох десятиліть панування соцреалізму, запропонувавши нові стереотипи зображення дійсності. Нині з'являється й інший тип виставок – не приурочених до певної дати, а створених за зразком традиційних для Буковини 1930-х рр. «Осінніх салонів».

У другій половині 1990-х рр., після періоду деякої розгубленості й дезорієнтації, спричинених розмитістю критеріїв художньої оцінки творів після дистильованої однозначності робіт попередніх десятиліть, виникають перші концептуальні виставки, створюються оригінальні проекти. Спробою осмислити мистецький процес сьогодні стала виставка «Мистецькі тенденції. Традиція та авангард?» (1997), здійснена Чернівецькою організацією СХУ та Чернівецьким художнім музеєм. Експозиція, поділена на дві частини за принципом відмінного відтворення художниками світу, дала змогу простежити й унаочнити складні взаємозв'язки класичного мистецтва й постмодерністських напрямів, співбуття яких утворює розмаїту картину сучасної культури.

Чернівецька обласна організація СХУ стала одним з організаторів міжнародної виставки «Карпатський хребет-97», яка експонувалася в Івано-Франківську, Чернівцях та Ужгороді й мала за мету відбити в експозиції напрями, найбільш характерні для образотворчості й декоративного мистецтва Карпатського регіону.

Наприкінці 1990-х рр. на Буковині, як і в Україні загалом, уже доволі чітко оформилися декілька моделей існування мистецтва, які здебільшого не впливають на розвиток одна одної. Виразно окреслилася суто кон'юнктурна частина художньої продукції, стилістичний діапазон якої містить умовно реалістичні роботи, гостро авангардові за зовнішніми ознаками твори й роботи-наслідування. Заразом поступово збільшується кількість творів, які можна означити як твори-зображення, щоправда, з деякими включеннями до них осучаснених прийомів і художніх ознак. Порівняно з 1990-ми рр., на початку 2000-х рр. дещо зменшилася зацікавленість модерністськими течіями, що, можливо, пояснюється не так поступовим усвідомленням складності філософського контексту творення і, відповідно, переходом до простішої системи сві-

тобачення, як недостатнім на той час комерційним успіхом подібних робіт на рідних теренах. Прикметно, що речі різного характеру доволі часто співіснують у доробку одного й того ж автора, змушуючи замислитися щодо щирості художника й того, яка ж мистецька позиція насправді визначає його творче кредо. Кінець ХХ ст. позначений і появою яскравих особистостей, які, використавши досвід класичного мистецтва, еволюціонують в напрямі витворювання власної моделі сприйняття світу, гостро сучасної, часом несподіваної, а то й епатуючої, проте неординарної за художніми якостями. Серед таких авторів – І. Каленик, І. Салевич, Б. Якимчук, С. Вірста, С. Колісник. Використовуючи поєднання знайомих художніх образів, архетипів і несподіваних асоціацій, традиційних і нових технічних прийомів і технологій, вони створюють систему знаків і пластичних метафор, осягання якої потребує від глядача не тільки певного рівня обізнаності, а й співпраці, включення його в самий процес створення і певної, пропонованої митцем, гри.

Художня ситуація початку ХХІ ст. на теренах Буковини характеризується надзвичайною мобільністю, внесенням до звичного арсеналу мистецьких засобів суто дизайнерських розробок, спробами трансформувати давні й сучасні ідеї, зробити твір більш синтетичним, таким, що об'єднує в собі різні види візуального зображення світу. Доволі часто робота стає не стільки втіленням емоцій і підсвідомих реакцій художника, скільки точно вирахованою й вибудованою схемою співставлень предметного й асоціативного рядів із чітко визначеним впливом на сприйняття сучасної людини. Такі ознаки наявні, зокрема, у графіці Я. Зайця, у роботах якого змістові паралелі передано через поєднання класичної образотворчості й народної культури, а філософські узагальнення висловлено на диво витонченою пластичною мовою. У буковинському малярстві поступово виділилося декілька майстрів (А. Фурлет, В. Ковалюк, О. Літвінов, Ю. Твердохліб), роботи яких побудовано на поєднанні високої колористичної культури та вишуканих ремінісценцій.

Згадані процеси дещо відрізняються в декоративно-ужитковому мистецтві регіону внаслідок його специфічності й деякої відстороненості від нагальних питань розвитку суспільства. Проте саме утилітарність виробів змушує майстрів не тільки постійно стежити за змінами художніх уподобань і мистецьких стилів, політичної та побутової кон'юнктури, а й вдосконалювати технологію виготовлення речей, винаходити оригінальні композиційні рішення й прийоми обробки, розв'язувати суто економічні питання. Необхідність

врахування перелічених чинників позначилася на виникненні двох напрямів розвитку декоративного мистецтва Буковини – традиційного, побудованого на використанні звичних форм виробів і властивого народній творчості краю орнаментального розмаїття, і нового, у якому акцент робиться на пластичній виразності твору, поєднанні декоративного й образотворчого начал. Останнє, позбавляючи твори прикладного мистецтва функціональності, перетворює їх на станкові роботи з глибокими асоціаціями. Так сталося, зокрема, з розписом по тканині (батики Т. Покотило, Б. Якимчук), gobеленом А. Присяжнюка й О. Черногуз. Процес пошуку нових форм найпомітніший у ювелірному мистецтві – у роботах К. Кравчука та Ш. Пержана, твори яких вирізняються образною й технічною довершеністю.

Неоднозначним у сенсі втілення сучасних ідей виявився і процес спорудження новітніх пам'ятників на честь подій та окремих історичних осіб. Можна було очікувати, що, переситившись імітаційним реалізмом і порожньо-урочистою піднесеністю монументів попередніх десятиліть, митці прагнуть залишити по собі втілення сучасних просторово-пластичних ідей, які естетизують середовище. Проте апробована модель бетонних постатей (незалежно від матеріалу виконання) й сьогодні доволі часто з'являється на центральних майданах міст. Такі витвори здаються тим більше безпомічними, коли майже поруч із ними споруджуються пам'ятники, які можна означити як оригінальні мистецькі прояви. Серед останніх – лаконічна «Муза» біля Вірменської церкви в Чернівцях (1992) та неординарний монумент гетьманові П. Конашевичу-Сагайдачному в Хотині (1991) авторства В. Гамалія; пам'ятник П. Целану (1992), вишуканий «Архангел Михаїл» (1995) та скульптурна композиція, присвячена Голодомору (2018), встановлені в Чернівцях (автор – І. Салевич). До цікавих монументальних творів згаданого часу варто віднести й меморіальну дошку першому митрополитові Буковини Є. Гакману роботи А. Присяжнюка (1993).

Прикметною ознакою 1990–2010-х рр. стало значне збільшення кількості персональних виставок, що можна пояснити як прагненням заявити про себе як особистість, так і зацікавленням художника в рекламі та комерційному успіхові. Серед найяскравіших варто згадати експозиції О. Криворучка, О. Киселиці, Н. Ярмольчук, П. Яковенка, Н. Косаревої, І. Каленик, О. Черногуз, Б. Негоди, І. Холоменюка, В. Шевчука, С. Крачило, О. Любківського, А. Житару, К. Кравчука, Ш. Пержана, Б. Якимчук, В. Гамалія, І. Балана, В. Ковалюка,

Т. Покотило, В. Санжарова, І. Баричевої, А. Присяжнюка, І. Салевича та інших авторів. Виставки чернівецьких майстрів не раз відбувалися не тільки на Буковині, а й у Національному художньому музеї в Києві (О. Киселиця, П. Яковенко, П. Колісник, О. Любківський), в Італії (В. Ковалюк), Німеччині (Г. Горбатий), Австрії (О. Криворучко, С. Вірста, І. Каленик, В. Санжаров).

Чернівецькі автори не раз були учасниками міжнародних і всеукраїнських виставок і конкурсів. Наприклад, Г. Горбатий відзначений дипломом і медаллю на V Симпозіумі художників Європи (Італія, 1997), І. Салевич від 2000 р. бере участь у Національних конкурсах художньої кераміки в Опішному та численних симпозіумах зі скульптури. В експозиціях багатьох міжнародних виставок графіки представлено роботи І. Каленик (Угорщина, Польща, Німеччина та ін.) та О. Любківського (Австрія, Бельгія, Канада). Протягом останніх десятиліть у понад 50 міжнародних виставках і конкурсах екслібрисів та малої графіки (Англія, США, ФРН, Данія, Франція, Іспанія, Японія, Швейцарія та інші) взяв участь О. Криворучко, твори якого відзначено дипломами й медалями міжнародних і всеукраїнських імпрез. Дипломами престижних міжнародних ювелірних виставок-конкурсів було відзначено роботи Ш. Пержана (Легніца (Польща, 2000); Санкт-Петербург, 2001), а ювелірні вироби К. Кравчука та кована пластика І. Поп'юка не раз отримували дипломи I і II ступеня Міжнародних фестивалів ковальства в Гельфштині (Чехія).

Від 2009 р. Чернівецька організація НСХУ започаткувала низку проектів у форматі всеукраїнських трієнале: «Український фолькмодерн», трієнале абстрактного мистецтва «ART-AKT», трієнале «не-актуального» мистецтва «ПРЕЧИСТА», які мали зображати розмаїття варіантів розвитку сучасного мистецтва України. В основу проекту «Український фолькмодерн» (2009, 2012, 2015, 2018) покладено прагнення виявити національну ідентичність та осмислити історію і сучасність у поетичних, модерних за формою творах (Український фолькмодерн, 2009). Трієнале абстрактного мистецтва «ART-AKT» (2010, 2013, 2016, 2019), покликане репрезентувати сучасний стан існування в Україні нефігуративного мистецтва, виявило особливості його існування в культурному просторі держави та зміни, які відбуваються не тільки під впливом художніх, а й соціально-політичних чинників (ART-AKT, 2010). Проект «ПРЕЧИСТА» (2011, 2014, 2017) «створений із метою започаткування дискурсу навколо проблеми «актуального» і «неактуального» мистецтва» (ПРЕЧИСТА, 2011).

Незважаючи на збільшення кількості культурних контактів та обмінів, протягом 1990–2000-х рр. недостатньою була інформація про нові проєкти, виставки, доробок сучасних майстрів. Прагнення подолати таке становище спричинилося до виникнення, зокрема, в Чернівцях першої мистецької газети «Буковинське малАРСтво» (1991). Щоправда, вийшло друком лише декілька номерів газети, серед яких найбільш інформативним виявилось видання 2003 р. (Буковинське малярство, 2003).

Висновки. Художня культура Буковини останніх десятиліть є своєрідною моделлю розвитку українського мистецтва, яка відбиває складні й неоднозначні процеси формування нового світогляду, співіснування різних течій в образотвор-

чості, зображає особливості переходу до іншої, ніж у радянський період, моделі спілкування суспільства та художників. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. НСХУ загалом, як і її обласні підрозділи, змушені були змінити вектори діяльності, щоб подолати кризу й надалі відповідати вимогам сьогодення. Останнє, як і більша, порівняно з попереднім часом, свобода творчості, спричинилося до створення відмінних за тематикою і мистецьким вирішенням робіт, сприяло активізації виставкової діяльності, виникненню цікавих артпроєктів, подоланню регіональної відокремленості митців та активній інтеграції буковинських авторів не тільки в загальноукраїнський, а й світовий художній процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богайчук М. А. Література і мистецтво Буковини в іменах : словник-довідник. Чернівці : Букрек, 2005. 312 с.
2. Буковинське малярство. 2002–2003. Чернівці : Черн. обл. орг-ція НСХУ, 2003. 12 с.
3. Володимир Воронюк. Живопис : альбом / вст. ст., уклад. І. Міщенко. Чернівці : ДрукАрт, 2011. 100 с.
4. Всеукраїнська художня виставка «Мальовнича Україна». Чернівці, 2009. 24 с.
5. I триенале «Український фолькмодерн 2009». Чернівці : ТОВ «Друк Арт», 2009. 32 с.
6. Іван Салевич. Скульптура. Малярство. Графіка: художній альбом / передм. І. Міщенко, передм. Г. Костюк. Чернівці : ДрукАрт, 2020. 156 с.
7. Любківський О. Художні трактати про місто, що колись називалося Czernowitz. Чернівці : Друк ФОП Глібка О. В., 2017. 460 с.
8. Мистецтво Буковини : каталог. Чернівці, 2004. 64 с.
9. Митці Буковини : енцикл. довід. / авт.-упоряд. Т. Дугаєва, І. Міщенко. Т. 1. Чернівці : Золоті литаври, 1998. 128 с.
10. Міщенко І. Мистецькі паралелі в графіці Ярослава Зайця. *Студії мистецтвознавчі*. 2012. № 2 (38). С. 117–128.
11. Орест Криворучко: альбом / вст. ст., упорядк. І. Міщенко. Чернівці : Золоті литаври, 2006. 120 с.
12. Осачук С., Дугаєва Т. Чернівці•Czernowitz. Чернівці : Вид-во «Книги – ХХІ», 2017. 364 с.
13. Перша всеукраїнська триенале «не-актуального» мистецтва «ПРЕЧИСТА». Чернівці : ТОВ «ДрукАрт», 2011. 36 с.
14. Севернюк Т. Летючий промінь вічності... художник Наталя Ярмольчук. Чернівці : Золоті литаври, 2007. 304 с.
15. ART-AKT. Перша всеукраїнська триенале абстрактного мистецтва. Чернівці : ДрукАрт, 2010. 40 с.

REFERENCES

1. Bogaychuk M. A. Literatura i mystetstvo Bukovyny v imenakh [Literature and art of Bukovina in names]. Chernivci: Bukrek, 2005. 312 p. [in Ukrainian].
2. Bukovyns'ke malyarstvo [Bukovinian painting]. 2002–2003. Chernivci: Chernivci region organization of NUAU, 2003 [in Ukrainian].
3. Volodymir Voronyuk. Zhyvopys [Volodymir Voronyuk. Painting]. Chernivci: Druk Art, 2011. 100 p. [in Ukrainian].
4. Vseukrayins'ka khudozhnya vystavka "Mal'ovny'cha Ukrayina" [All-Ukrainian Art Exhibition "Picturesque Ukraine"]. Chernivci, 2009. 24 p. [in Ukrainian].
5. I try'ennale "Ukrayins'ky'j fol'kmodern 2009" [I triennial "Ukrainian folkmodern 2009"]. Chernivci: TOV "Druk Art", 2009. 32 p. [in Ukrainian].
6. Ivan Salevych. Skul'ptura. Malyarstvo. Hrafika [Ivan Salevich. Sculpture. Painting. Graphics]. Chernivci: DrukArt, 2020. 156 p. [in Ukrainian & English].
7. Lyubkivsky O. Khudozhni traktaty pro misto, shcho kolys' nazyvalosya Czernowitz [Artistic treatises on the city that was once called Czernowitz]. Chernivci: Druk FOP Hlibka O. V., 2017. 460 p. [in Ukrainian & German].
8. Mystectvo Bukovyny [Art of Bukovina]. Chernivci, 2004. 64 p. [in Ukrainian].
9. Dughajeva T., Mishchenko I. Mytci Bukovyny [Artists of Bukovina]. Vol. 1. Chernivci: Zoloti lytavry, 1998. 128 p. [in Ukrainian].
10. Mishchenko I. Mystets'ki paraleli v hrafiti Yaroslava Zaytsya [Artistic parallels in the graphic arts of Yaroslav Zayats]. Art studies, 2012, 2 (38), pp. 117–128 [in Ukrainian].
11. Orest Krivoruchko. Chernivci: Zoloti lytavry, 2006. 120 p. [in Ukrainian].
12. Osachuk S., Dugaeva T. Chernivci • Czernowitz. Chernivci: Knygy–XXI, 2017. 364 p. [in Ukrainian].
13. Persha vseukrayins'ka try'ennale "ne-aktual'nogo" mystectva "PRECHYSTA" [The first All-Ukrainian triennial of "non-actual" art "PRECHYSTA"]. Chernivci: TOV "DrukArt", 2011. 36 p. [in Ukrainian].
14. Severnjuk T. Letyuchy promin' vichnosti... khudozhnyk Natalya Yarmol'chuk [The Flying Ray of Eternity... artist Natalia Yarmolchuk]. Chernivci: Zoloti lytavry, 2007. 304 p. [in Ukrainian].
15. ART-AKT. Persha vseukrayins'ka triennale abstraktnogo mystectva [ART-ACT. The first All-Ukrainian triennial of abstract art]. Chernivci: Druk-Art, 2010. 40 p. [in Ukrainian].